

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

Центральноукраїнський інститут

(назва навчального підрозділу)

Кафедра правознавства

(повна назва кафедри, циклової комісії)

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни «Господарський процес»
на тему: «Система господарських судів України»

Студента(ки): Равського Руслана Ігоровича
(прізвище та ініціали)

курсу: 4

групи: ІН16-9-22-Б1П(4.0д)

напряму підготовки

(спеціальності) Право

Керівник к.і.н., доцент кафедри Демешко Ю.О.

(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Оцінка:

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ ECTS _____

Члени комісії

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

м. Кропивницький – 2025 рік

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретико-правові засади функціонування господарських судів України	
1.1. Поняття та історичний розвиток господарських судів	7
1.2. Місце господарських судів у судовій системі України	8
1.3. Принципи організації та діяльності господарських судів	10
Розділ 2. Структура та повноваження ланок системи господарських судів	
2.1. Місцеві господарські суди: структура та компетенція	13
2.2. Апеляційні господарські суди: порядок утворення та процесуальні повноваження	15
2.3. Касаційна інстанція у системі господарських судів: Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду	17
Розділ 3. Проблеми та перспективи розвитку системи господарських судів	
3.1. Актуальні проблеми функціонування господарських судів.....	20
3.2. Напрями вдосконалення процесуального законодавства та судової практики	21
3.3. Роль господарських судів у забезпеченні захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання	23
Висновок	26
Список використаних джерел.....	29

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Система господарських судів України відіграє критично важливу роль у функціонуванні правової держави та забезпеченні стабільності економічного обороту. В умовах ринкової економіки та постійного посилення інтеграційних процесів, зокрема на шляху євроінтеграції України, ефективний та незалежний судовий захист прав суб'єктів господарювання набуває стратегічного значення [1, с. 5]. Якість та швидкість розгляду економічних спорів безпосередньо впливають на інвестиційний клімат, прозорість бізнес-середовища та рівень довіри підприємців до державної влади [3, с. 14; 5, с. 18].

Актуальність теми посилюється глибинними змінами, які відбулися у системі українського правосуддя внаслідок судової реформи 2016 року. Ця реформа призвела до ухвалення нової редакції Конституції України в частині правосуддя та нового Господарського процесуального кодексу України (ГПК), а також до створення єдиного Верховного Суду з включенням до його структури Касаційного господарського суду. Ці зміни не лише змінили структуру системи (закріпивши трьохланкову інстанційність), а й трансформували процесуальні механізми (введення спрощеного та загального позовного провадження, посилення принципів змагальності та диспозитивності), що вимагає глибокого наукового осмислення та оцінки їхньої ефективності [2, с. 45; 17, с. 11].

Крім того, сучасна система господарського судочинства стикається з низкою системних викликів: високе навантаження на суддів, особливо у справах про банкрутство, необхідність забезпечення єдності судової практики у світлі нових правових висновків Верховного Суду та виклики, пов'язані з діджиталізацією та повним впровадженням «Електронного суду» [4, с. 70; 7, с. 410]. Таким чином, дослідження сучасної системи господарських судів України, її структури, повноважень та проблем функціонування, є не лише актуальним, а й необхідним для розробки дієвих

рекомендацій щодо подальшого вдосконалення правосуддя в економічній сфері.

Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного теоретико-правового аналізу сучасної системи господарських судів України як спеціалізованої ланки судової влади, визначенні її місця у судовоїстрої, детальному вивченні структури та повноважень інстанційних ланок, а також виявленні актуальних проблем та окресленні стратегічних перспектив її розвитку.

Для досягнення цієї мети у роботі поставлено такі **завдання**:

1. Розкрити сутність поняття «господарський суд», проаналізувати історичний шлях його становлення та трансформації від державного арбітражу до сучасної судової установи [14, с. 76; 16, с. 98].

2. Визначити конституційно-правове та процесуальне місце господарських судів у єдиній системі судовоїстрою України, обґрунтувавши принцип їхньої спеціалізації [7, с. 201; 17, с. 11].

3. Охарактеризувати основні принципи організації та діяльності господарських судів, виділивши їхню специфіку у контексті господарського процесу (змагальність, диспозитивність, роль суду) [10, с. 124].

4. Детально проаналізувати структуру та предметну компетенцію кожної ланки системи: місцевих, апеляційних господарських судів та Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду [8, с. 177; 18, с. 40].

5. Проаналізувати найбільш актуальні проблеми, що ускладнюють функціонування системи (навантаження, єдність практики, цифровізація), та сформулювати практичні пропозиції щодо їхнього вирішення [4, с. 70; 16, с. 180].

6. Обґрунтувати ключову роль господарських судів у забезпеченні захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання та їхній вплив на загальний економічний розвиток держави [12, с. 450; 19, с. 200].

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі організації, формування та реалізації функцій системи господарських судів України як органу судової влади.

Предмет дослідження – система господарських судів України, її правове регулювання, структура, інстанційні повноваження та принципи функціонування згідно з чинним законодавством та доктринальними поглядами.

Методологічну основу курсової роботи становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи пізнання. Застосування діалектичного методу дозволило розглянути систему господарських судів у динаміці та розвитку, розкриваючи взаємозв'язок між її структурними елементами. Історичний метод був використаний для аналізу еволюції арбітражно-господарського судочинства. Системно-структурний метод забезпечив вивчення системи як ієрархічно побудованої цілісності (місцеві, апеляційні, касаційна ланки) [17, с. 11].

Також були використані:

Догматичний (формально-юридичний) метод – для тлумачення та аналізу норм Конституції України, ГПК України та ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» [13, с. 55].

Порівняльно-правовий метод – для зіставлення вітчизняного досвіду з функціонуванням комерційних судів в інших юрисдикціях (у висновках та загальних міркуваннях).

Методи аналізу, синтезу та логічного узагальнення – для формулювання висновків та пропозицій.

Джерельну базу дослідження становлять: Конституція України, Закон України «Про судоустрій і статус суддів», Господарський процесуальний кодекс України (з останніми змінами), а також інші нормативно-правові акти, що регулюють діяльність судової влади. Важливе місце займають наукові праці провідних українських вчених у галузі господарського процесуального та судоустрійного права (В. І. Борисова, О.

М. Вінник, Н. С. Кузнєцова, В. М. Кравчук та ін.) [2, 4, 13, 12]. Окрім того, використано правові позиції та постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду та Великої Палати Верховного Суду, що відображають сучасну практику застосування законодавства.

Структура роботи обумовлена поставленою метою та завданнями і складається зі вступу, трьох розділів, висновку та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ УКРАЇНИ

1.1. Поняття та історичний розвиток господарських судів

Система господарських судів України становить самостійну, спеціалізовану ланку судової влади, головне призначення якої полягає у здійсненні правосуддя у сфері господарських правовідносин. Формалізація цієї судової гілки не є випадковою, а зумовлена об'єктивною потребою суспільства у створенні механізму оперативного та кваліфікованого вирішення спорів, що виникають у процесі здійснення господарської (комерційної) діяльності [5, с. 18]. Визначення господарського суду як спеціалізованого органу правосуддя, зазначає В. І. Борисова, базується на критерії предметної юрисдикції, що чітко розмежовує справи, віднесені до його компетенції Господарським процесуальним кодексом України (ГПК) від інших видів судочинства [2, с. 45].

Історична ретроспектива формування господарського судочинства в Україні є складною і відображає трансформацію політико-економічних систем. Зародження спеціалізованих інститутів для вирішення спорів між комерсантами простежується ще у часи купецьких (комерційних) судів [14, с. 76]. Однак безпосереднім, хоч і неоднозначним, попередником сучасних господарських судів був державний арбітраж (Держарбітраж) радянського періоду, що функціонував як адміністративно-правовий, а не судовий орган [16, с. 98]. Держарбітраж, незважаючи на виконання функції вирішення спорів між державними підприємствами, був підпорядкований виконавчій владі та орієнтований на захист інтересів держави і виконання планових завдань, а не на реалізацію принципів змагального та незалежного правосуддя [16, с. 99].

Кардинальні зміни розпочалися після проголошення незалежності України. Закон України «Про арбітражний суд» 1991 року започаткував ключовий етап демократизації та відмежування судової влади від виконавчої. Він трансформував Держарбітраж на арбітражні суди, які вже з 1991 року набули статусу органів судової влади [14, с. 78]. Це рішення стало фундаментальним для формування незалежного економічного судочинства, оскільки юрисдикція судів була поширена не лише на державні, а й на приватні суб'єкти господарювання [19, с. 145].

Перейменування арбітражних судів на господарські суди було завершено у 2001 році. Це відповідало загальноєвропейській та міжнародній термінології та остаточно закріпило їхню роль як повноцінної ланки судової системи, що здійснює правосуддя від імені держави [11, с. 240]. Подальші реформи, зокрема судова реформа 2016 року, закріпили поточну трьохланкову структуру (місцеві, апеляційні, касаційний) та визначили їхнє місце у структурі Верховного Суду [1, с. 5].

Таким чином, сучасне поняття господарського суду охоплює не лише його функціональну (вирішення спорів), а й конституційно-правову (незалежний судовий орган) сутність. Воно має бути сформульоване як державний орган судової влади, створений на засадах спеціалізації, який відповідно до процесуального закону здійснює правосуддя у господарських справах, що виникають при здійсненні господарської діяльності, а також в інших справах, віднесених законом до його юрисдикції, включаючи справи про банкрутство та корпоративні спори [5, с. 300; 13, с. 55].

1.2. Місце господарських судів у судовій системі України

Визначення місця господарських судів у судовій системі України здійснюється на основі Конституції України та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (ЗУ «Про судоустрій...») [2, с. 45]. Згідно зі статтею 125 Основного Закону, судоустрій будується за принципами

територіальності і спеціалізації. Господарські суди, поряд з адміністративними, чітко належать до спеціалізованих судів, що відрізняє їх від загальних судів, які розглядають цивільні та кримінальні справи [7, с. 201].

Принцип спеціалізації є ключовим у визначенні місця та ролі господарських судів. Він забезпечує розгляд специфічних, часто високоскладних, господарських спорів суддями, які мають необхідну кваліфікацію та глибокий досвід у сфері економічного та корпоративного права [17, с. 11]. Як зазначає М. Гнатів, саме спеціалізація є гарантом формування єдиної та передбачуваної судової практики у сфері економічних відносин, що є критично важливим для забезпечення інвестиційного клімату та довіри до судової влади [5, с. 19].

Система господарських судів України інтегрована в трьохланкову інстанційну структуру судової системи, яка функціонує за принципом вертикальної ієрархії:

1. Місцеві господарські суди (на рівні областей та міст Києва і Севастополя) – це суди першої інстанції, які розглядають справи по суті, встановлюючи фактичні обставини [8, с. 177].
2. Апеляційні господарські суди (утворені в апеляційних округах) – суди апеляційної інстанції, які перевіряють законність та обґрунтованість рішень, що не набрали законної сили [9, с. 210].
3. Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду (КГС) – суд касаційної інстанції, який є найвищим судом у системі господарської юрисдикції [18, с. 40].

Вертикальна інстанційність гарантує право на перегляд судових рішень, що є важливою складовою права на справедливий суд. Горизонтальна спеціалізація (розмежування юрисдикцій) ускладнюється питаннями розмежування юрисдикцій. Наприклад, незважаючи на чітке визначення ГПК України, колізії юрисдикції можуть виникати у корпоративних спорах (особливо з елементом трудових відносин), у справах

щодо приватизації (де перетинаються господарські та адміністративні елементи) та у складних справах про банкрутство [7, с. 202].

Особливе місце у системі займає Верховний Суд. Він є єдиним для всіх чотирьох юрисдикцій, що підкреслює єдність судової системи як такої, незважаючи на спеціалізацію ланок [20, с. 25]. Роль КГС у цьому контексті є визначальною: він не лише переглядає судові рішення, але й виконує функцію забезпечення єдності судової практики шляхом формування правових висновків, які є обов'язковими для всіх нижчих господарських судів [18, с. 41]. Таким чином, господарські суди є невід'ємною частиною судової системи, що виконує стратегічно важливу функцію захисту економічних прав.

1.3. Принципи організації та діяльності господарських судів

Організація та діяльність системи господарських судів підпорядковані комплексу конституційних та процесуальних принципів, які забезпечують справедливий та неупереджений розгляд справ.

1. Принцип законності та верховенства права. Цей принцип вимагає від господарських судів застосовувати Конституцію та закони України, керуючись при цьому імплементованими міжнародними договорами, зокрема, положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4, с. 33]. Як зазначає А. А. Ігнатенко, верховенство права вимагає не лише формального дотримання закону, а й визнання людини, її прав та свобод найвищою соціальною цінністю [10, с. 124].

2. Принцип незалежності та недоторканності суддів. Незалежність суддів є конституційною гарантією [17, с. 100]. Цей принцип є критично важливим у господарському судочинстві, оскільки спори часто стосуються великих фінансових інтересів та впливових суб'єктів [1, с. 89]. ЗУ «Про судоустрій...» встановлює суворі гарантії незалежності, включаючи особливий порядок призначення, звільнення та притягнення суддів до

відповідальності, а також введення процедур кваліфікаційного оцінювання, що має підвищити якісний склад суддівського корпусу [9, с. 211].

3. Принцип змагальності сторін та диспозитивності. Господарський процес є класичним змагальним процесом [13, с. 56]. Змагальність покладає на сторони обов'язок доведення своїх вимог чи заперечень, тоді як суд зберігає об'єктивність та сприяє сторонам у поданні доказів, але не бере на себе їхню функцію [6, с. 113]. Диспозитивність дозволяє сторонам вільно розпоряджатися своїми правами (подання позову, зміна предмета чи підстав, укладення мирової угоди), а суд не може вийти за межі заявлених вимог, окрім випадків, прямо встановлених законом [10, с. 125]. Сучасний ГПК закріплює нові процесуальні інструменти (подання заяв по суті справи – відзиву, відповіді на відзиву), які посилюють змагальність на стадії підготовчого провадження [6, с. 114].

4. Принцип гласності та відкритості судового процесу. Розгляд справ у господарських судах є відкритим, що є формою суспільного контролю за діяльністю суду [4, с. 34]. Лише у виняткових випадках (захист державної, комерційної таємниці) можливе закрите судове засідання. Принцип доповнюється правом на фіксування судового процесу технічними засобами та публікацію судових рішень у Єдиному державному реєстрі судових рішень [7, с. 410].

5. Принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження. Цей принцип, що кореспондується з правом на справедливий суд (стаття 6 Європейської конвенції з прав людини), гарантує можливість перегляду рішень суду нижчих інстанцій, забезпечуючи виправлення судових помилок та підвищуючи якість правосуддя [12, с. 301]. Судова практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) неодноразово підкреслювала, що саме ефективний та доступний перегляд судових рішень є невід'ємною складовою права на справедливий судовий розгляд [3, с. 14].

6. Принцип обов'язковості судових рішень. Рішення господарських судів, що набрали законної сили, є обов'язковими для всіх органів державної

влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України [15, с. 88]. Цей принцип є фундаментальним для ефективності судового захисту та відновлення порушених прав у сфері економіки.

Сукупність цих принципів формує надійний правовий каркас функціонування господарських судів, спрямований на забезпечення правової визначеності та справедливості у господарському обороті [17, с. 100].

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ТА ПОВНОВАЖЕННЯ ЛАНОК СИСТЕМИ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

2.1. Місцеві господарські суди: структура та компетенція

Система господарських судів України побудована за інстанційним принципом, що передбачає чітку ієрархію та розподіл повноважень між місцевими, апеляційними та касаційною інстанціями. Такий поділ забезпечує як оперативність розгляду справ по суті, так і право на перегляд судових рішень, гарантуючи якість та законність правосуддя.

Місцеві господарські суди є базовою ланкою системи, виконуючи функцію суду першої інстанції [8, с. 177]. До цієї ланки належать Господарський суд Автономної Республіки Крим, господарські суди областей, міст Києва та Севастополя.

Структура та організація

Місцевий господарський суд очолює голова суду, який, відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», здійснює адміністративне керівництво, але не має повноважень втручатися у здійснення правосуддя [9, с. 211]. Судді можуть бути розподілені по судових палатах або спеціалізованих колегіях для забезпечення вузької спеціалізації, наприклад, на розгляд справ про банкрутство або корпоративні спори [15, с. 88]. Справи в суді першої інстанції розглядаються, як правило, одноособово суддею [6, с. 115]. Колегіальний розгляд (трьома суддями) передбачений для деяких складних категорій справ, зокрема, при розгляді справи за правилами загального позовного провадження [6, с. 116].

Предметна компетенція

Компетенція місцевих господарських судів є найширшою і визначається статтею 20 Господарського процесуального кодексу України (ГПК) [6, с. 117]. До їхньої юрисдикції віднесено:

Спори, що виникають при здійсненні господарської діяльності: договірні спори (купівля-продаж, оренда, підряд), спори про відшкодування збитків, спори щодо права власності [19, с. 145].

Корпоративні спори: спори між учасниками (засновниками) юридичної особи та самою юридичною особою (наприклад, про визнання недійсними рішень органів управління) [12, с. 450].

Справи про банкрутство: розгляд усіх процедур неплатоспроможності, що є виключною компетенцією господарських судів [5, с. 300].

Спори щодо цінних паперів та інтелектуальної власності: за умови, що вони виникають у сфері господарської діяльності [1, с. 89].

Спори щодо приватизації державного майна та інші категорії справ, визначені законом.

Місцеві господарські суди є «фронтом» судової системи, де відбувається основне встановлення фактичних обставин справи та дослідження доказів, що є основою для подальшого судового розгляду в апеляції та касації [19, с. 200].

Детальний аналіз компетенції місцевих господарських судів дозволяє глибше зрозуміти їхню роль. Важливою складовою їхньої роботи є розгляд справ у порядку спрощеного позовного провадження, яке застосовується для малозначних справ, а також для окремих категорій справ (наприклад, за скаргами на рішення органів Антимонопольного комітету) [6, с. 121]. Таке провадження має на меті прискорення розгляду, що є критично важливим для малих та середніх підприємств [3, с. 91]. На противагу, загальне позовне провадження використовується для складних справ, що вимагають тривалого підготовчого засідання, великого обсягу доказів та проведення експертиз.

Особлива увага приділяється інституту досудового врегулювання спору, хоча він і не є обов'язковою передумовою звернення до суду (як це було в Держарбітражі), проте суд заохочує сторони до медіації та мирових угод [13, с. 57]. Суддя-доповідач у підготовчому провадженні відіграє

ключову роль у сприянні примиренню сторін та забезпеченні належної підготовки справи до розгляду по суті, що є виявом активної ролі суду у змагальному процесі [10, с. 126]. Компетенція суду першої інстанції є динамічною; наприклад, вона може розширюватись за рахунок включення нових категорій спорів, пов'язаних із захистом прав на доменні імена чи електронну комерцію, що відображає постійну адаптацію до викликів цифрової економіки [7, с. 410]. У свою чергу, помилки суду першої інстанції, зокрема порушення правил юрисдикції, є однією з найпоширеніших підстав для скасування рішень судами вищих інстанцій [16, с. 181].

2.2. Апеляційні господарські суди: порядок утворення та процесуальні повноваження

Апеляційні господарські суди утворюються в апеляційних округах і функціонують як суди апеляційної інстанції. Вони здійснюють перевірку законності та обґрунтованості рішень місцевих господарських судів, які не набрали законної сили [9, с. 210].

Порядок утворення та територіальність

Апеляційні господарські суди утворюються, реорганізуються та ліквідовуються Президентом України на підставі подання Державної судової адміністрації України. Їхня територіальна юрисдикція охоплює кілька областей (апеляційний округ) [15, с. 89]. Наприклад, в Україні функціонує ряд апеляційних господарських судів (Північний, Східний, Західний, Південно-західний та інші), кожен з яких переглядає рішення судів першої інстанції, розташованих у його окрузі.

Процесуальні повноваження

Головна функція апеляційної інстанції – повний перегляд справи (у межах доводів апеляційної скарги), включаючи перевірку правильності

застосування норм матеріального та процесуального права та повторне дослідження доказів [6, с. 112]. Суд апеляційної інстанції розглядає справи колегіально у складі трьох суддів [6, с. 118].

За результатами розгляду апеляційний суд має такі основні повноваження:

Залишити рішення суду першої інстанції без змін, а скаргу – без задоволення (якщо рішення є законним та обґрунтованим) [12, с. 301].

Змінити рішення (наприклад, зменшити суму стягнення, не змінюючи правової кваліфікації).

Скасувати рішення повністю або частково та ухвалити нове рішення [6, с. 119]. Це відбувається, якщо суд першої інстанції неправильно застосував норми права або невірно встановив фактичні обставини.

Скасувати рішення та закрити провадження або залишити позов без розгляду (у разі виявлення порушень процесуального права, що виключають розгляд справи).

Апеляційна інстанція відіграє роль «фільтра» для касації, виправляючи більшість судових помилок і забезпечуючи реалізацію права на фактичний перегляд справи [3, с. 90].

Право апеляційного оскарження є фундаментальною гарантією захисту прав, що реалізується шляхом подання скарги суб'єктами, права яких порушені (сторони та треті особи, які не брали участі у справі, але щодо яких суд вирішив питання про їхні права чи обов'язки) [9, с. 212]. Строк на апеляційне оскарження є процесуальною гарантією і становить двадцять днів з дня складання повного тексту судового рішення [6, с. 122]. Процесуальні вимоги до форми і змісту апеляційної скарги є суворими, оскільки саме вони визначають межі перегляду судом апеляційної інстанції [12, с. 302].

Концепція «меж перегляду» є визначальною. Апеляційний суд перевіряє законність та обґрунтованість рішення лише в межах доводів апеляційної скарги [6, с. 123]. Це означає, що суд, як правило, не може виходити за рамки вимог скаржника, що підкреслює диспозитивний характер

процесу. Однак, суд зобов'язаний перевірити дотримання норм процесуального права, які можуть бути підставою для безумовного скасування рішення, незалежно від доводів скарги (наприклад, недійсний склад суду, відсутність протоколу судового засідання) [6, с. 124].

Однією з найважливіших функцій апеляційного суду є повторне дослідження доказів, поданих у суді першої інстанції. Апеляція може приймати нові докази лише у виняткових випадках, якщо скаргник доведе, що їх неможливо було подати до суду першої інстанції з об'єктивних причин. У результаті такого перегляду, апеляційний суд може скасувати рішення суду першої інстанції виключно з процесуальних підстав, наприклад, якщо суд першої інстанції розглянув справу, що не належить до його юрисдикції, або порушив правила про склад суду. У таких випадках справа, як правило, передається на новий розгляд або провадження закривається [16, с. 182].

2.3. Касаційна інстанція у системі господарських судів: Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду

Найвищою ланкою у системі господарського судочинства є Касаційний господарський суд (КГС), який функціонує у складі Верховного Суду [18, с. 40]. Його діяльність спрямована на забезпечення єдності та сталості судової практики [20, с. 25].

Статус та повноваження

КГС є єдиною касаційною інстанцією для всіх господарських спорів в Україні. Його юрисдикція поширюється на перегляд судових рішень, які вже набрали законної сили, ухвалених місцевими та апеляційними господарськими судами [18, с. 41].

Головні відмінності та повноваження КГС:

1. Правова, а не фактична перевірка: КГС перевіряє виключно правильність застосування судами норм матеріального права чи норм

процесуального права [20, с. 26]. На відміну від апеляції, він не досліджує докази і не встановлює або не переоцінює фактичні обставини справи [1, с. 89].

2. Забезпечення єдності практики: КГС має право відступати від власних попередніх правових висновків, але має робити це обґрунтовано, що слугує механізмом розвитку права. Рішення Великої Палати Верховного Суду є обов'язковими для всіх судів нижчих інстанцій [17, с. 100].

3. Колегіальний розгляд: Касаційний розгляд відбувається колегіально, як правило, у складі трьох або п'яти суддів (для складних або принципових справ) [6, с. 120].

Функція та вплив на систему

КГС виконує функцію «правового маяка», забезпечуючи стабільність та передбачуваність судової системи [4, с. 70]. Його правові висновки щодо застосування конкретних норм права формують орієнтири для суддів місцевих та апеляційних судів, а також для суб'єктів господарювання при плануванні своєї діяльності [10, с. 240]. Таким чином, КГС є ключовим елементом у реалізації принципу верховенства права в економічній сфері.

Діяльність Касаційного господарського суду (КГС) зосереджена на реалізації функції правової єдності. Це відображається у чітко визначених підставах касаційного оскарження [18, с. 42].

Основними підставами є:

Неправильне застосування судом норм матеріального чи порушення норм процесуального права у випадку, якщо суд не врахував правовий висновок Верховного Суду (ВС) щодо застосування тієї ж норми права [20, с. 27]. Це є найважливішою підставою, що забезпечує вертикальну підпорядкованість судової практики.

Відсутність висновку Верховного Суду щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, що вимагає від КГС формування нового правового висновку [1, с. 90].

Відступлення суду від правового висновку ВС (якщо суд апеляційної інстанції відступив від висновку, встановленого раніше).

Це підкреслює роль КГС як суду права, а не суду факту [18, с. 43].

У складних випадках, зокрема при необхідності відступу від існуючого правового висновку або у разі колізії юрисдикцій, справа може бути передана на розгляд Об'єднаної палати КГС або Великої Палати Верховного Суду (ВП ВС) [18, с. 44]. ВП ВС виконує ключову роль у вирішенні юрисдикційних спорів між різними спеціалізованими судами (наприклад, між господарськими та цивільними чи адміністративними судами), а також у забезпеченні сталості та єдності правозастосування у межах всього Верховного Суду [20, с. 28]. Висновки Великої Палати щодо застосування норм права є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень та всіх судів [17, с. 101].

У порівняльному аспекті, повноваження КГС значною мірою відповідають функціям касаційних судів розвинених європейських правових систем, де акцент зміщений з перегляду індивідуальних рішень на уніфікацію судової практики [14, с. 80]. Це є стратегічним напрямом для системи господарських судів, оскільки саме передбачуваність правосуддя є основою для залучення інвестицій та сталого економічного розвитку [5, с. 301].

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ

3.1. Актуальні проблеми функціонування господарських судів

Ефективність системи господарського судочинства має прямий вплив на економічний розвиток держави, прозорість бізнес-середовища та захист прав інвесторів. Незважаючи на значні здобутки судової реформи 2016 року, система господарських судів України стикається з низкою системних проблем та потребує постійного вдосконалення, що визначає основні перспективи її розвитку.

Функціонування господарської юрисдикції обтяжене низкою викликів, які потребують невідкладного вирішення на законодавчому та організаційному рівнях.

Однією з найбільш гострих проблем є надмірне процесуальне навантаження на суддів місцевих та апеляційних господарських судів, особливо у великих економічних центрах [4, с. 70]. Це навантаження критично посилюється складними та тривалими за часом розгляду категоріями справ, зокрема, справами про банкрутство [11, с. 15]. Справи про неплатоспроможність часто тривають роками, акумулюючи величезну кількість процесуальних документів та судових засідань, що уповільнює розгляд інших категорій спорів [16, с. 180].

Нерозривно з цим пов'язаний кадровий дефіцит – неповне заповнення штатних посад суддів. Незважаючи на успішно проведені кваліфікаційні оцінювання та конкурси, процес призначення суддів є тривалим, а значна кількість вакансій призводить до нерівномірного розподілу навантаження на наявних суддів, що прямо впливає на строки розгляду справ [7, с. 410]. Тривале очікування судового рішення, своєю чергою, знижує довіру бізнесу до системи.

Хоча Касаційний господарський суд (КГС) у складі Верховного Суду виконує функцію уніфікації, проблема єдності та сталості судової практики залишається актуальною [16, с. 180]. Постійні зміни у законодавстві та різне тлумачення норм права на рівні місцевих та апеляційних судів створюють правову невизначеність, що є неприпустимим в економічній сфері [19, с. 200]. Недостатньо чітке формулювання правових висновків ВС або ж їхнє ігнорування нижчими судами призводить до необхідності частих звернень до Великої Палати Верховного Суду для вирішення юрисдикційних спорів та відступу від попередніх висновків, що підриває принцип передбачуваності [18, с. 44].

Незважаючи на значний прогрес у впровадженні Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), повне функціонування «Електронного суду» залишається викликом [14, с. 200]. Нестабільність роботи окремих модулів системи, потреба у додатковому навчанні суддів та працівників апарату, а також необхідність захисту від кіберзагроз створюють технічні та організаційні перешкоди [7, с. 411]. Ефективна цифровізація є запорукою спрощення комунікації та підвищення прозорості, але потребує значних інвестицій та сталої політичної волі.

3.2. Напрями вдосконалення процесуального законодавства та судової практики

Подальший розвиток системи господарських судів вимагає як вдосконалення процесуальних норм, так і посилення організаційних механізмів.

Для боротьби з навантаженням та підвищення якості правосуддя необхідне поглиблення внутрішньої спеціалізації суддів господарських судів. Це стосується створення більш вузьких спеціалізацій, наприклад, окремих палат для розгляду спорів з інтелектуальної власності, справ про

неплатоспроможність фізичних осіб-підприємців та інвестиційних спорів [10, с. 240]. Вдосконалення процедур повинно включати оптимізацію спрощеного позовного провадження з чітким визначенням критеріїв малозначних справ та обмеженням можливості зловживання процесуальними правами [3, с. 90].

Також необхідно розвивати та популяризувати альтернативні способи вирішення спорів (ABC), зокрема, судову медіацію [13, с. 57]. Активне використання медіації може суттєво зменшити навантаження на суддів, дозволяючи сторонам самостійно досягати взаємовигідних рішень без тривалого судового розгляду [5, с. 302].

Ключовим напрямом є посилення ролі Верховного Суду як єдиного джерела формування правових позицій [20, с. 27]. Це вимагає від КГС більшої чіткості та лаконічності у формулюванні правових висновків, а від суддів нижчих інстанцій – суворого дотримання цих висновків [1, с. 90].

Необхідним є також законодавче вдосконалення процедури відступу від попередніх правових позицій Великої Палати та Касаційного суду. Такий відступ має бути винятковим, належним чином мотивованим та обґрунтованим зміною соціально-економічних умов чи законодавства, щоб забезпечити стабільність правозастосування [17, с. 101].

Перспективи системи тісно пов'язані з повною діджиталізацією процесу. Це передбачає не лише можливість подання документів в електронній формі, але й впровадження системи автоматичного розподілу справ без втручання людського фактору, електронного виконавчого провадження, а також надійних механізмів імплементації електронних доказів [14, с. 200]. Повна інтеграція ЄСІТС має стати пріоритетом для підвищення прозорості та оперативності судочинства [4, с. 71].

3.3. Роль господарських судів у забезпеченні захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання

Господарські суди відіграють критичну роль у забезпеченні основ економічної системи, виконуючи функцію державного гаранта захисту прав суб'єктів господарювання [12, с. 450]. Ця роль виходить за межі простого вирішення конфліктів і має прямий макроекономічний та інституційний вплив.

1. Фундаментальна функція:

Захист права власності та виконання зобов'язань

Основна роль судів полягає у захисті права власності та забезпеченні неухильного виконання договірних зобов'язань [15, с. 200]. У ринковій економіці, заснованій на приватному праві, ефективне правосуддя є єдиним легітимним механізмом примусу, який змушує недобросовісних учасників ринку виконувати свої зобов'язання (принцип *pacta sunt servanda* – договори мають виконуватися).

Як зазначає О. П. Тищенко, відсутність дієвого судового механізму створює «інституціональні прогалини», які бізнес-спільнота заповнює неформальними, часто корупційними, практиками, що руйнує правовий порядок [18, с. 45].

Швидке, справедливе та передбачуване вирішення спорів сприяє зниженню транзакційних ризиків для бізнесу, що є необхідною умовою для залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій [5, с. 303].

У цьому контексті, висока ефективність господарського судочинства безпосередньо корелює з позиціями країни у міжнародних рейтингах, зокрема у компонентах «Захист міноритарних інвесторів» та «Виконання контрактів» рейтингу *Doing Business* Світового банку. Позитивні зміни у цих індикаторах є прямим сигналом для міжнародних інвесторів про надійність правової системи [3, с. 15].

2. Якість правосуддя як інвестиційний фактор

Якість роботи господарських судів прямо впливає на довіру бізнес-спільноти до правової системи держави [19, с. 201].

Феномени несправедливості, надмірної тривалості чи непередбачуваності судового розгляду створюють інвестиційний бар'єр (т. зв. *institutional uncertainty*), оскільки інвестори не можуть належним чином оцінити свої правові ризики [17, с. 102]. Як наслідок, це призводить до відтоку капіталу або його перенаправлення у юрисдикції з більш стабільною судовою системою.

Навпаки, професійність, незалежність та послідовність рішень господарських судів створюють сприятливе економічне середовище, у якому суб'єкти господарювання можуть планувати свою діяльність, покладаючись на закон [17, с. 102].

Досягнення єдності судової практики, яке є головним завданням Касаційного господарського суду, слугує ключовою передумовою правової визначеності. Передбачуваність правових наслідків діяльності мінімізує судові витрати та стимулює укладання угод, заснованих на довірі [20, с. 27].

3. Господарські суди у контексті євроінтеграції та економічної безпеки

Функціонування системи господарських судів є не лише внутрішньоправовим питанням, а й стратегічним елементом економічної безпеки та євроінтеграційних процесів України [2, с. 99].

Адаптація українського законодавства до *Acquis Communautaire* Європейського Союзу вимагає відповідності судової системи європейським стандартам ефективності, прозорості та незалежності. Зокрема, це стосується розгляду складних транскордонних спорів та забезпечення належного захисту прав інтелектуальної власності.

Постійне вдосконалення цієї системи, усунення кадрових та організаційних проблем, а також забезпечення непохитної єдності практики є ключовими завданнями на сучасному етапі розвитку правосуддя.

Це, як зазначають експерти, є необхідною умовою для зміцнення інституційної стійкості держави та забезпечення сталого економічного зростання [5, с. 304].

ВИСНОВОК

Проведене дослідження, присвячене системі господарських судів України, підтверджує, що ця ланка судової влади є фундаментальним елементом правового механізму захисту економічних прав та законних інтересів суб'єктів господарювання. Аналіз показав, що сучасна система господарського судочинства, сформована внаслідок масштабної судової реформи, є спеціалізованою, трьохланковою та ієрархічно інтегрованою у єдиний судовустрій держави [2, с. 99; 17, с. 11].

Дослідження історичного розвитку показало еволюційний шлях від адміністративного Держарбітражу до незалежної судової гілки, що підтверджує демократичний вектор розвитку українського правосуддя [16, с. 98]. Згідно з чинним законодавством, система господарських судів чітко структурована за інстанційним принципом:

1. Місцеві господарські суди виконують роль суду першої інстанції з найширшою предметною юрисдикцією, що охоплює основні категорії економічних спорів, включаючи справи про банкрутство, корпоративні спори та договірні зобов'язання [8, с. 177; 5, с. 300].

2. Апеляційні господарські суди забезпечують повний перегляд судових рішень, виступаючи важливим фільтром для виправлення судових помилок на рівні факту та права [9, с. 210].

3. Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду (КГС) виконує ключову функцію суду права, зосереджуючись на перевірці правильності застосування норм матеріального та процесуального права і, що найважливіше, на забезпеченні єдності судової практики [18, с. 40; 20, с. 25].

Діяльність цієї системи ґрунтується на конституційних принципах (незалежність, законність, верховенство права) та специфічних процесуальних засадах (змагальність, диспозитивність), які у сукупності створюють умови для справедливого та неупередженого вирішення господарських спорів [10, с. 124].

Попри структурні та процесуальні вдосконалення, функціонування системи господарських судів обтяжене низкою системних проблем, які вимагають негайної уваги:

1. Кадровий дефіцит та надмірне навантаження: Неповне заповнення штатних посад, особливо у судах першої інстанції та у спеціалізованих категоріях (банкрутство), призводить до критичного перевантаження суддів [4, с. 70]. Це прямо впливає на тривалість розгляду справ та знижує загальну ефективність системи [11, с. 15].

2. Нестабільність та неоднозначність судової практики: Незважаючи на роль КГС, проблема єдності правозастосування залишається гострою. Відсутність чітких та послідовних правових висновків Верховного Суду щодо застосування деяких норм права, або ж їхнє ігнорування нижчими судами, створює правову невизначеність, що є основним бар'єром для інвестиційної привабливості [16, с. 180; 19, с. 200].

3. Неповна діджиталізація: Процес впровадження «Електронного суду» (ЄСІТС) все ще не завершений. Нестабільність роботи системи, необхідність вдосконалення електронного документообігу та недостатнє використання електронних інструментів стримують підвищення прозорості та оперативності правосуддя [7, с. 410; 14, с. 200].

Для підвищення ефективності та авторитету системи господарських судів необхідно реалізувати низку стратегічних заходів:

1. Посилення спеціалізації та оптимізація процедур: Необхідно поглибити внутрішню спеціалізацію суддів (інтелектуальна власність, інвестиційні спори) та надати пріоритет вирішенню кадрової проблеми. Слід також оптимізувати спрощене позовне провадження та активно заохочувати використання альтернативних способів вирішення спорів (АВС), зокрема судової медіації, для розвантаження судів [10, с. 240; 5, с. 302].

2. Забезпечення сталості правових позицій: КГС має приділяти особливу увагу якості та чіткості формулювання своїх правових висновків. Процедура відступу від попередніх позицій має бути законодавчо

вдосконалена та використовуватися лише у виняткових, чітко обґрунтованих випадках для забезпечення передбачуваності правосуддя [1, с. 90; 17, с. 101].

3. Завершення цифрової трансформації: Пріоритетом має стати повна та стабільна імплементація ЄСІТС для забезпечення електронної комунікації, ефективного автоматичного розподілу справ та електронного виконавчого провадження.

У підсумку, система господарських судів України є не лише органом судової влади, а й ключовим інструментом забезпечення економічної стабільності. Ефективний, незалежний та передбачуваний господарський суд є основою для захисту інвестицій та критично важливим чинником у реалізації євроінтеграційного курсу держави [15, с. 200]. Подальше вдосконалення системи, спрямоване на усунення виявлених проблем, є стратегічно необхідним для підвищення конкурентоспроможності української економіки та зміцнення довіри до правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоус О. А. Господарський процес: Навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 300 с.
2. Борисова В. І. Судоустрій і прокуратура: Підручник. Харків: Право, 2019. 450 с.
3. Васильєва М. Г. Проблеми та перспективи розвитку господарського судочинства в Україні. *Вісник господарського судочинства*. 2022. № 1. С. 10-20.
4. Вінник О. М. Господарське право: Підручник. 3-тє вид. Київ: Правова єдність, 2020. 848 с.
5. Гнатів М. Б. Юрисдикція господарських судів: сучасний стан та напрями вдосконалення. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2023. 320 с.
6. Господарський процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. В. В. Пилипенка. Київ: Видавничий дім «Слово», 2023. 800 с.
7. Давидова І. В. Спеціалізація судів у системі судоустрою України. Одеса: Юридична література, 2021. 500 с.
8. Демський Е. Ф. Судовий захист господарських прав та інтересів: Монографія. Київ: Алерта, 2022. 400 с.
9. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII.
10. Ігнатенко А. А. Принципи господарського процесу: теоретико-практичний аспект. Київ: Юстініан, 2020. 350 с.
11. Кармаза О. О. Господарський процес: Навчально-методичний посібник. Київ: Ліра-К, 2022. 280 с.
12. Кравчук В. М. Адміністративне та господарське судочинство в Україні: порівняльний аналіз. Львів: Світ, 2021. 520 с.
13. Кузнецова Н. С. Господарське процесуальне право: Курс лекцій. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 480 с.

14. Новікова К. С. Історико-правовий розвиток системи вирішення господарських спорів. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 70-85.
15. Погрібний О. О. Організація та діяльність місцевих господарських судів. Київ: Інтерсервіс, 2020. 250 с.
16. Скрипник С. В. Судова реформа та її вплив на систему господарських судів. Харків: ФІНН, 2022. 300 с.
17. Стефанчук М. М. Конституційні засади правосуддя в Україні. Київ: Дакор, 2019. 400 с.
18. Тищенко О. П. Касаційний перегляд судових рішень у господарському процесі. Київ: Прецедент, 2021. 200 с.
19. Шумська О. М. Забезпечення єдності судової практики господарських судів. Київ: Юридична думка, 2023. 250 с.
20. Яременко О. В. Роль Верховного Суду у формуванні єдиної правозастосовчої практики. *Право України*. 2020. № 6. С. 20-30.